

MƏRUZƏLƏR

BİR FOLKLOR SÜJETİNİN NİZAMİ YARADICILIĞINDA İZLƏRİ

SIGNS OF A FOLKLORE PLOT IN NIZAMI'S ACTIVITY

СЛЕДЫ ОДНОГО ФОЛЬКЛОРНОГО СЮЖЕТА В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ

Afaq RAMAZANOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

afagramazanova@gmail.com

ORCID ID - <https://orcid.org/0000-0002-6287-434X>

Summary

A number of studies about Nizami's activity and folklore relations have been carried out. However, the richness of Nizami's heritage, the genius of Nizami give opportunity to appeal to this poet, who is considered the peak of not only Azerbaijani literature, but also world literature, to his work "Khamasa" repeatedly, in different ways and aspects. In the article a folklore plot "The king with ears" in the last work of Nizami "Iskandarnama" in "Khamasa" is investigated.

This plot has been included in the form of several motifs (a man with horns, a man with a donkey's ear, a plant that reveals the mystery, a well that reveals the mystery, etc.) in the indicator Motif-index of folk-literature by S.Thompson.

It is known that the plot of "The king with ears" was the most common plot of the epic folklore tradition. It is possible to come across different interpretations of this plot from the Far and Middle East to the shores of the Atlantic Ocean, even on the African continent. This plot is given in several variants in the work "Iqbalname". As for the origin of this plot, in all plot indicators its

origin is associated with Midas with the ear or the horn, that is, with the ancient Greek myth. We think that the origin of this plot should be looked for not only in the West, but also in the East and the last poem of Nizami can play a very valuable role. In the article the variants in Nizami's activity are involved in the study in the comparative aspect.

Key words: Nizami, motif, plot, Iskandar, tale

Резюме

Взаимосвязям творчества Низами и фольклора были посвящены многочисленные исследования. Но богатство наследия Низами, грандиозность гения Низами позволяют нам неоднократно и по-разному аспектам обращаться к творчеству этого поэта, его «Хамсе/Пятерице», которая считается вершиной не только азербайджанской, но и мировой литературы. В статье исследуется фольклорный сюжет о «правителе с ушами/рогами» встречаемый в последней жемчужине «Хамсы/Пятерицы» Низами – в «Искендернаме».

Этот сюжет включен в *Motif-index of folk-literature*: Стиса Томсона в виде нескольких мотивов (человек с рогами, человек с ослиными ушами, растение, открывающее тайну, колодец, открывающий тайну и т.д.). Сюжет «правитель с ушами/рогами» был самым распространенным сюжетом эпической фольклорной традиции, так как от Дальнего и Среднего Востока до берегов Атлантического океана и даже на африканском континенте можно встретить разные интерпретации этого сюжета. В части «Икбалнаме» поэмы «Искендекнаме», этот сюжет представлен в нескольких вариантах. Что касается происхождения этого сюжета, то по всем показателям сюжета его происхождение связано с длинноухим или рогатым Мидасом, то есть с древнегреческим мифом. На наш взгляд, истоки этого сюжета следует искать не на Западе, а на Востоке, и последняя поэма Низами может сыграть в этом очень ценную роль. В статье в сравнительном аспекте задействованы варианты этого сюжета из творчества Низами.

Ключевые слова: Низами, мотив, сюжет, Александр/ Искендер, сказка

Giriş. Azərbaycan-Koreya folklor paralellərini araşdırarkən Azərbaycandan minlərlə kilometr uzaqlıqda olan və “səhər təvətinin vətəni” adlanan bu Şərqi ölkəsində yaranan şifahi ədəbiyyat nümunələrinin oxşarlığının, hətta eyniliyinin şahidi olmaq mümkündür. Xüsusilə Koreya nağıl fondunun çoxlu sayda mətnləri, bu mətnlərin süjet və motiv tərkibi Azərbaycan nağılları arasında paralellər aparılmasını zəruri edir. Amma bəzən mətnlərin qarşılıqlı və müqayisəli tədqiqi zamanı qaranlıq məqamlara da rast gəlinir. Belə məqamlardan birində dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi yaradıcılığı köməyə gəlir. Məhz onun bədii irsi belə elementlərin ortaq müqayisə müstəvisinə gətirilməsini mümkün edir. Belə məqamlardan birinə nəzər salaq.

“Qulaqlı/buynuzlu hökmdar” süjetinin folklordakı təzahürləri. Bu süjet folklor mətnləri içərisində ən çox maraqlı doğuran və geniş yayılmış bir süjetdir və bir neçə motiv şəklində – buynuzlu adam, eşşək qulaqlı adam, sirri açan bitki, sirri açan quyu və s. – demək olar ki, bütün dünya xalqlarının folklor yaddaşında qorunur. Koreya nağılları və tarixi rəvayətləri içərisində də bu süjetlə rastlaşmaq mümkündür. Bu süjet əsasında qoşulmuş bir neçə mətn Koreya folklorunun rus dilinə tərcümələri içərisində də yer almışdır. Birinci nağıl “Ulaq qulaqlı hökmdar” adlanır. Nağılda İnnem adlı Silla hökmdarından, onun evlənməyindən bəhs olunur. Nağılda həmin hökmdarın uzun qulaqları olur və onun saçını kəsməyə gələn dəllək bu sirri heç kəsə açmır. Amma ölüm ayağında dözə bilmir, bu sirr onun içini deşir və o, bambuk meşəsinə gedib torpağa pıçıldayır – şahın eşşək qulaqları var. Hər dəfə külək əsəndə bambuk yellənir və hava ilə bu səs yayılır: – Şahın eşşək qulaqları var. Bambuk meşəsinin yerində hökmdarın əmri ilə zoğal kolları əkilir. Amma bu kollar da külək əsəndə pıçıldayırlar: – şahın eşşək qulaqları var”. Əlbəttə, bu nağılda kontaminasiya nəticəsində bir neçə süjet çarpazlaşır. İki bacının birinin çirkin, birinin gözəl olması, hökmdarın böyük dilinin olması və dili yorğan kimi üstünə sərməsi,

ilan sürüsünün təhlükə yaratması və s. Amma bizi maraqlandıran uzun qulaqlar haqqında olan süjetdir.

Başqa bir Koreya folklor mətnində – “Torims monastırının yaxınlığında bambuk meşəsi” nağlında isə nağıl hökmdarın qulaqlarının uzanması epizodu ilə başlayır. Bu qulaqları gizlətmək üçün hökmdar başına böyük papaq qoyur. Onun bu eybindən sarayda heç kəs xəbər tutmur, şahın papaqçısından başqa. Bu papaqçı həmin sirri uzun illər saxlayır, amma bu sirr ona əziyyət verir, ölümünə yaxın bambuk meşəsinə gedir orada – Şahımızın çin eşşəyinin qulaqları kimi qulaqları var, – deyərək sirri açır. Evə gələn kimi ölür. Külək əsəndə meşədən belə səs gəlir – Şahın çin eşşəyinin qulaqları kimi qulaqları var. O biri nağıl da olduğu kimi, şahın əmri ilə bambuk meşəsini qırıb yerinə zoğal əkirlər. Amma külək əsəndə yenə meşədən həmin səs eşidilir” (4, s. 32).

Başqa bir məcmuəyə düşmüş Koreya nağılı isə belə adlanır “At qulaqlı şah”. Bu nağıl da Silla dövlətində hakimiyyətdə olan Xenanvan padşahdan söz açılır. Onun iki qızı olur. Onun böyük və eybəcər qızı ilə evlənən İnnem şahın ölümündən sonra taxta çıxır və kiçik qızı da özünə ikinci arvad edir. Amma bir gün İnnemin qulaqları at qulağı kimi böyüməyə başlayır. O, qulaqlarını tacının altında gizlədir, bundan yalnız dəlləyin xəbəri olur. Dəllək də ölüm qorxusundan bu sirri heç kəsə açmır. Dəllək qocalanda şah onu evinə buraxmaq qərarına gəlir. Amma sirr dəlləyin içini deşir. O, tez bambuk meşəsinə qaçır, orada var gücü ilə – Şahın at qulaqları var, – deyir. O qədər qışqırır ki, ürəyi partlayıb ölür. Bundan sonra külək hər əsəndə meşədən səs gəlir – Şahın at qulaqları var (15, s. 5).

Təbii ki, elə ilk baxışdan bu Koreya nağılları “İskəndərin buynuzu var, buynuzu” nağılını xatırladır. Məsələ burasındadır ki, istər Koreya xalqının yuxarıda təqdim etdiyimiz nağılları, istərsə də Azərbaycan nağıl fondunda qorunan “İskəndər Zülqərneyn” (3, s. 76) nağılı məhz eyni bir süjet əsasında yaranmışlar. Bu nağıl süjeti universal səciyyə daşıyır və bu səbəbdən

Aarne-Andreyevin məşhur “Aarne sistemi üzrə nağıl süjetlərinin” göstəricisinə “Sehrli nağıllar. Digər sehrli məqamlar” bölməsində 716 nömrəsi ilə salınmışdır: “716. Eşşək qulaqları (Midasın qulaqları): hökmdarın ulaq qulağı kimi qulaqları var; dəllək bunu öyrənir, amma ölüm qorxusu ilə bu sirri gizləməlidir; o, bu sirri yerə (suya) açır; oradan çıxan ağac (qamış) sirri açır” (8, s. 51). Çoyi İnhale tərəfindən tərtib olunmuş “A Type Index of Korean Folktales” – Koreya nağıllarının eyni göstəricisində də bu süjet 758-ci nömrə ilə qeyd olunmuşdur”. 758 – King's ears are donkey ears” (16, s. 329). Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisində isə bu süjetin nömrəsi – 782-dir: “782. İskəndərin buynuzu. İskəndərin başını qırخان dəllək bu sirri heç kimə açmamalıdır. Sirri quyuya danışır, oradan çıxan qamış onu yayır” (6, s. 200).

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında “qulaqlı/buynuzlu hökmdar” süjeti. Bu süjet Nizaminin “Xəmsə”sinə də daxil edilmişdir və maraqlıdır ki, “İqbalnamə”də bu əhvalat bir neçə variantda verilir. Əgər biz Nizamiyə müraciət etsək, Koreya-Azərbaycan nağıllarının müqayisəsi zamanı yaranan bir suala cavab vermiş olarıq. Bu sual da ondan ibarətdir ki, Koreya nağıllarında hökmdarın uzun heyvani (ya at, ya da ulaq) qulaqları var, amma Azərbaycan nağılında qəhrəmanın qulaqları uzun deyil, onun buynuzları vardır. Əvvəla, V.Bertelsin də qeyd etdiyi kimi, Nizami ərəblərin İskəndərə “Zülqərneyn” (iki buynuzla sahib olan) ləqəbini verməsinin səbəbini açıqlayır. Bunu da şair filosof Əbu əl Məşərin “Üluf” əsərinə istinadən edir (9, s. 65). Əbu Məşər IX əsrdə “Üluf” kitabında yazır ki, “İskəndər öləndən sonra yunanlar onun surətini çəkmişlər. Həmin surətin sağ və solunda iki mələk şəkli də rəsm etmişlər. Surətin üstündə iki buynuz şəkli olmuşdur. Guya İskəndər Allah tərəfindən yaradılıb yerə göndərilmiş, bu mələklər də onun sağ-solunda qarovulçusudurlar. Sonra həmin şəkil ərəblərin əlinə keçmiş, onlar buynuzlu mələyi İskəndər bilib, ona “Zülqərneyn” (ikibuynuzlu) adını vermişlər” (5, s. 232).

Eyni əsərdə ikibuynuzluluğun bir səbəbi də belə açılır:

“İki qərn sahibi” qoymuş namını,

Çünki Şərqdən, Qərbdən almış kamını.

Ə.Cəfərə görə, ərəb dilində **qərn** sözü cəhət – Şərq və Qərb mənasında da işlənir. İskəndər Zülqərneynə “**İki qərn sahibi**” ləqəbini ona görə vermişlər ki, o, Şərqi də, Qərbi də fəth etmişdir (5, s. 232).

Deyirlər ki, qoşa hörüyü varmış,

Onu kürəyinə daim atarmış.

Yenə həmin mənbədən məlum olur ki, **qərn** – sözü saç mənasında da işlənir. Guya İskəndər saçını başının dalında iki dəstədə hörüb bururmuş, buna görə ona **Zülqərneyn** – iki hörüklü deyirmişlər (5, s. 232).

Deyirlər, görübmüş bir belə rəya,

Gündən iki qəmi alıbmış guya.

İskəndər yuxuda görübmüş ki, Şərqi və Qərbi Günəşin əlindən almış, iki qəm sahibi olmuş, buna görə ona Zülqərneyn adını vermişlər.

Başqa rəvayətdə deyirlər yenə:

İskəndər yaşamış iki qərinə.

Bu rəvayətə görə isə, qərinə sözü həm əsr, həm də əsrin üçdə biri mənasında işlənir. İskəndərin yeni eradan qabaq 356-cı ilin payızında doğulduğu və 13 iyun 323-cü ildə, yəni otuz üç yaşında öldüyü məlumdur. Demək, bu rəvayət uydurmadır (5, s. 232).

İndi isə Nizaminin verdiyi son, əsas rəvayətə nəzər yetirək:

Başqa bir bilici deyir ki, onun

Qulaqları varmış həddindən uzun.

Dürdən taca bənzər qınları varmış,

İki qulağına o, qın taxarmış.

Deməli, İskəndərin qulaqları çox uzun imiş, onları gizlətmək üçün o, tacının yanlarında buynuz oxşar iki balaca qın qayırtmış, tacını qoyanda qulaqlarını o qınların içinə salmış (5, s. 232).

Burada bizi maraqlandıran cəhət, İskəndərin buynuz şəklin-

dəki qınlarının içində gizlənən uzun qulaqlarıdır. Deməli, bizim nağıl qəhrəmanının arxetipi uzun qulaqları olan hökmdardır. Belə olan halda, apardığımız paralelin mümkünlüyü göz önündədir.

Nizaminin verdiyi son, əsas rəvayətdə hadisələrin inkişafı, hətta söylənən söz belə tamamilə Koreya folklor yaddaşına nağıl kimi daxil olmuş mətnlə eyniyyət təşkil edir:

Dərdini quyuya eylədi izhar:

“İskəndərin uzun qulaqları var” (5, s. 43).

Haşiyə çıxaraq onu da söyləyək ki, qulaqların buynuz şəklindəki qının içində gizlədilməsi motivi Şərqdə geniş yayılıb. “Ulaq qulaqlı şah” adlı monqol nağılında qara çinlilərin hökmdarı Daybun xanın eşşək qulaqlı bir oğlu var imiş. O, şah seçildəndən sonra gəncləri xalqın arasından seçərək saraya gətirir, başını onlara qaşıtdırdıqdan sonra sirrini açmasınlar deyərək onları öldürmüş. Bu, illərlə belə davam edir. Bir gün bir qoca qarının yeganə oğluna növbə çatır. Qarı hiylə işlədərək öz südündən sağır və ondan fətir hazırlayır. Oğluna da tapşır ki, şahın başını qaşıya-qaşıya bunu ye. Şahın da nəfsi çəkir, bu fətidən dadır. Onun belə ətirli və dadlı olmasının səbəbini soruşur. Oğlan anasının südü qatıldığını deyir. Şah başa düşür ki, süd qardaşını öldürə bilməyəcək. Ondən söz alır ki, sirrini heç kəsə deməyəcək. Amma bu sirr onun içini deşir və onu xəstəliyə salır. Anası duyuq düşür və ona məsləhət verir ki, kimsəsiz bir çölə getsin və sirrini torpağa, ağaclara, daşlara söyləsin. Oğlan sirri qunduz yuvasına danışır. Amma bu sözləri külək şahə çatdırır. Onda şah oğlanı hüzuruna çağırır. Oğlan sirri yuvaya açdığını söyləyir. Amma şahə məsləhət verir ki, kənarları buynuz şəklində olan papaq tikdirsən və qulaqlarını onun içində gizlətsən. Şah heç kəsə duyuq düşməsin deyərək hamıya buynuzlu papaq taxmağı əmr edir. O zamandan həmin vilayətin hörmətli adamları belə papaq taxmağa başlayırlar (10).

Akademik Bertels yuxarıda qeyd olunan əsərində müqayisəyə cəlb etdiyimiz nağılla üst-üstə düşən Nizaminin təqdim etdiyi bu son rəvayətin Midas mifi olduğunu qeyd edir: “Bütün

bunlara Nizami Midas – eşşək qulaqlar və adamlara bu sirri açan qamış haqqında olan nağılı əlavə edir, bu nağılı da İskəndərə aid edir”. Əslində isə tədqiqatçı A.Acalov indi nağıl qəhrəmanı kimi araşdırdığımız bu epik obrazın Nizami yaradıcılığına belə türk folklorundan keçdiyini qeyd edir: “İskəndər obrazının təşəkkülü prosesinin əsasında Oğuz Kağan obrazı dayanır. Məhz bu mənada epik qəhrəman İskəndər obrazını yaradarkən Nizami, Yəsəvi, Nəvai və Kaşqari də ən çox türk epik ənənəsində söykənmişlər” (7, s. 172).

S.Tomsonun *Motif-index of folk-literature*: göstəricisində süjetin yeri. Bu süjet bir neçə motiv şəklində (buynuzlu adam, eşşək qulaqlı adam, sirri açan bitki, sirri açan quyu və s.) S.Tomsonun *Motif-index of folk-literature*: göstəricisinə təbii ki, daxil edilmişdir:

F. MARVELS (*Sehr*)

F₂₀₀ - F₆₉₉. MARVELOUS CREATURES (*Sehrlı yaratıqlar*)

F₅₀₀ - F₅₉₉. Remarkable persons (*görkəmli şəxslər*)

F₅₁₀. Monstrous persons (*bədheybət yaratıqlar*)

F_{511.2.2} - F_{511.2.2}. Person with ass's (horse's) ears. (*eşşək (at) qulaqlı adam*)

F_{511.3} - F_{511.3}. Person with horns (*buynuzlu adam*)

D. MAGIC (*Magiya*)

D₁₃₀₀ - D₁₅₉₉. Function of magic objects. (*magik obyektlərin funksiyaları*)

D₁₃₀₀ - D₁₃₇₉. Magic objects effect changes in persons (*Sehrlı cisimlərin təsiri ilə insanlarda dəyişikliklər yaranır*)

D_{1316.5} - D_{1316.5}. Magic speaking reed (tree) betrays secret. King has whispered secret to hole in the ground. (*Magik danışan qamış (ağac) gizli sirri açır. Hökmdar yerdəki çuxura gizli sirri pıçıldayır*).

D_{1316.5.1} - D_{1316.5.1}. Voice comes forth from tree, revealing truth (*Səs ağacdən gəlir, həqiqət ortaya çıxır*).

Bu süjet epik folklor ənənəsinin ən geniş yayılmış süjeti

olmuşdur, desək, yanılmazıq. Uzaq və yaxın Şərqdən ta Atlantik okeanının sahillərində, hətta Afrika qitəsində bu süjetin qeydə alınmış fərqli interpretasiyalarına rast gəlmək mümkündür. Bu süjetin mənşəyinə gəlincə isə bütün süjet göstəricilərində onun mənşəyi qulaqlı və ya buynuzlu Midasla, yəni qədim yunan mifi ilə əlaqələndirilir.

Midas mifi və süjet. Qərbdə mövcud olan folklor süjetlərinin mənşəyini Şərqlə bağlayan və Avropa xalqlarının folklorunda olan əksər motiv və süjeti Şərq mənbələri, xüsusən də “Pançatantra” ilə əlaqələndirən, iqtibas nəzəriyyəsinin banisi T.Benfey yalnız bu süjetin istisna təşkil etdiyini, Şərqə Qərbdən keçdiyini söyləmişdir (17). Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, akad. E.Bertels də Nizami İskəndərini tədqiq edərkən süjeti Midas haqqında yunan mifi ilə əlaqələndirir. Folklor ənənəsində İskəndər obrazına monoqrafiya həsr etmiş Y.Kostyuxin bu süjet üzərində geniş dayanaraq onadək olan fikirlərə münasibət bildirmişdir. Məlum olur ki, türkmən, qırğız, ukrayna, serb, qazax və b. xalqlarda olan buynuzlu İskəndərlər Midas mifinin transformasiyalarıdır. Tədqiqatçı fikrini belə bir müddəə ilə əsaslandırır ki, başqa xalqlarda olsa belə, İskəndər adına bağlanması bu süjetin vətəninin Yunanıstan olduğunu təsdiqləyir: “buradan o (süjet) həm Şərqə (fərqli vaxtlarda və görünür, fərqli variantlarda), həm də Qərbə keçmişdir” (11, s. 105).

Koreya folklorunda bu süjetin köklərinin haradan gəlməsi barədə maraqlı fikirlərə rast gəlmək mümkündür. Bu iqtibası tədqiq edən alimlərin böyük əksəriyyəti bu nağıl və tarixi hekayətləri sözügedən Midas mifi ilə əlaqələndirmişlər. Məsələn, Koreya folklorunu rus dilinə tərcümə edən və ardıcıl olaraq tədqiq edən A.F.Trozeviç bu xüsusda yazır ki, Midasın hekayəti (Qulaqlı və ya buynuzlu) “Heyvanlar şahı”nın tarixi Çin imperiyasının sərhədlərindən şimal və şimal-qərbdə, habelə Hindistanın şimal və şimal-şərqində yaşayan xalqlar arasında yaygın idi” (13, s. 3). Daha sonra başqa bir tədqiqatında A.Trozeviç göstərir ki, Midasın hekayətini Koreyaya Hindistana

zəvvarlığa gedən buddist rahiblər gətirə bilərdilər (14, s. 279).

Oğuz mifi və süjet. Azərbaycan folklorşünaslığında bir-mənalı olaraq ikibuynuzlu hökmdar, bizim halda, buynuzlu İskəndər süjeti Midas mifi ilə deyil, Oğuz mifi ilə əlaqələndirilir və bu süjetin mənşəyinin Qərbdən Şərqə deyil, Şərqdən Qərbə keçdiyi göstərilir. Prof. F.Bayat bu xüsusda yazır: “...Türk mədəniyyətində İslamın qəbulundan sonra mədəniyyətin bir sıra məsələləri islam-türk mədəniyyəti amilinə çevrildiyindən buynuz da Oğuzdan alınıb Şərq, həm də türk folklorunun mərkəzi obrazlarından biri olan İskəndərə verildi. Bu baxımdan İskəndər bütün parametrlərlə Oğuzu əvəz edir.Türk mədəniyyəti makedoniyalı Aleksandr tanımır, İsgəndər Zülqərneyn tanıyır. Bu tanıma isə Oğuz mifoloji semantikasından kənarında mümkün deyildir” (1, s. 76). Prof. C.Bəydili isə bu transformasiyanı belə göstərir: “Bütövlükdə isə İsgəndər Zülqərneyn obrazının formalaşmasında, heç şübhəsiz, Oğuz Kağan obrazı aparıcı olmuşdur. Türk mədəni ənənəsində ilk əvvəl Oğuzla aid edilən bəlli atribut və funksiyaların sonradan İsgəndərə aid olunması da bu fikri təsdiq edir” (2, s. 171). Tədqiqatçının qeyd etdiyi bu atribut və funksiyaların (dirilik suyu, ölməzlik, əbədi həyat, advermə) içində haqqında danışdığımız ikibuynuzluluq da vardır.

Potanin və “qulaqlı/buynuzlu hökmdar” süjeti. Amma dünya folklorşünaslığında formalaşmış Midas mifi ilə bağlı ənənəvi baxış bucağını dəyişən tədqiqatçılar da olmuşdur. Məsələn, hələ XVIII əsrin sonu-XIX əsrin əvvəllərində Rusiyada Benfey məktəbinin ən fəal üzvü və iqtibas nəzəriyyəsinin qatı tərəfdarı Q.Potanin tamamilə fərqli bir baxışla çıxış etmişdir. Q.Potanin Qərb süjetlərinin böyük əksəriyyətinin mənşəyini Şərq folklorunda və mifologiyasında axtaran və olumlu nəticələr əldə etmiş bir tədqiqatçı və səyyah olmuşdur. Onun Şərqdən – xüsusən Monqolustandan, Tibetdən və s. topladığı folklor materialları, habelə Şərq mənbələrinə yüksək səviyyədə yiyələnməsi Qərb süjeti kimi tanınan bir çox motiv, süjet və obrazın mənşəyini Şərqdə tapmasına yardım etmişdir. Tədqiqatçının məşhur

“Восточные мотивы в средневековом Европейском эпосе” əsərində sözügedən problemlə bağlı bir neçə diqqətəlayiq məqam vardır. Əvvəla, Q.Potanin buynuzlu İskəndər obrazını Rəşidəddinin Oğuz xanı ilə (özünün dediyi kimi, “öküz-xan”) qarşılaşdırır, yəni kökünü Oğuz xanda axtarır (12, s. 529).

Daha sonra Tibet folklorundakı öküz buynuzlarına malik Landarma şah obrazından danışarkən göstərir ki, bu obraz daha çox Midasla bağlanır. Amma Potaninə görə, bu obrazın arxetipi yunan mif qəhrəmanı deyil, türk mifologiyasında qaranlıq dünyanın sahibi Yerlikdir (Lamaist ikonografiyasında Yerlik obrazı öküz başlı təsvir olunur) (12, s. 480).

Potanin göstərir ki, monqollar və tanqutlara görə, Landarmanın başında öküz buynuzları olmuşdur. Bu buynuzları hökmdar papaq altında gizlədir, onun saçını kəsməyə gələn gənc qız və oğlanları edam etdirirmiş. Bu süjet Monqolustanda sərbəst şəkildə də, yəni Landarma şahla əlaqəli olmayan şəkildə də yayılmışdır. Monqollarda bu Yeljiqencikdi xan, İssık-kul qırğızlarında isə Janibek-xan, Aral-Balxaş düzənliyindəki qırğızlarda İskəndərdir. Alimə görə, Landarma mənfi-şər başlanğıcın təmsilçisidir, o, Yerlikdir, cəhənnəmin hökmdarı, insanlara ölümü göndərəndir (12, s. 712).

Q.Potanin bu əsərində Benfeyin (onun ardınca da eyni iddia ilə çıxış edən Kuzmiçevskinin) – bu süjet Monqolustana və Tibetə (yəni Şərqə – A.R.) Yunan mifindən keçmişdir – mülahizəsinə skeptik yanaşır. Fikrini isə onunla əsaslandırır ki, Şərqi həmin mifə ehtiyacı yoxdur, çünki artıq həmin vaxt Tibet-monqol xalqlarında qaranlıq dünyanın xanı Yerlik və onun buynuzlu başına dair inanc sistemi var idi və monqolların Landarma şahı, Midas deyil, şübhəsiz Yerlikdir. Hətta bu mifdə şahın saçını kəsən gənc oğlan və qızların qurban verilməsi də vardır.

Ötən əsrin ortalarında Avropada da fərqli bir baxış meydana gəlmişdir. Xorvat tədqiqatçısı M.Boşkoviç – Stulli bu problemlə “buynuzlu İskəndər” süjeti aspektindən deyil, “hökmdarın sirrinin faş-aşkar edilməsi” motivindən yanaşır. Müəllif əhatəli bir

tədqiqatın sonunda belə bir nəticəyə gəlir ki, “Midas haqqında yunan mifi – çox qədim dövrlərdə Şərqdə yaranmış süjetin son, daha gec versiyasıdır” (18, s. 135). Bu süjetin vətəni isə Şərqi İrandır. Şərqə və Qərbə isə süjet köçəri tayfalar tərəfindən gətirilmişdir.

Nəticə. Beləliklə, Azərbaycan və Koreya folklorundakı bu süjetin mənşəyini vahid mənbədə, yəni Şərqdə tapa bilərik. Bu axtarışlarda isə Azərbaycan ədəbiyyatının parlaq siması Nizami Gəncəvinin zəngin yaradıcılığı öz əhatəliliyi, dərinliyi və işığı ilə yardımçı olur. Əminik ki, Nizami Gəncəvi və onun ədəbi-bədii irsi hələ çox açılmamış mətləblərin açarı olacaqdır.

QAYNAQLAR

Azərbaycan dilində

1. Bayat F. Oğuz epik ənənəsi və “Oğuz Kağan” dastanı. Bakı: Sabah, 1993, 194 s.
2. Bəydili C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, 418 s.
3. Nağıllar / tərtib edən N.Seyidov. Bakı: Yazıçı, 1985, 505 s.
4. Oxuyan piyalə (1958): Asiya ölkələri xalqlarının nağılları / tərc. ed. Ş.Mir Bağırova. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1958, 193 s.
5. Gəncəvi N. İskəndərnamə. İqbalnamə. Bakı: Lider, 2004, 256 s.
6. Rüstəmzadə İ. Azərbaycan nağıllarının süjet göstəricisi. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 368 s.

Rus dilində

7. Аджалов А. Трансформации одного древневосточного эпического образа в сравнительно-типологическом освещении // Azərbaycan filologiyası məsələləri. Bakı: Elm, 1984, s. 223-228
8. Андреев Н.П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. – Л.: Государственное русское географическое общество, 1929. – с. 51
9. Бертельс. Е. Роман об Александре и и его главные версии на Востоке. Москва-Ленинград: Изд.АН СССР, 1948, 188 с.
10. Волшебный мертвец. Монгольско-ойротские сказки / перевод академика Б.Владимирцева. Москва: Издательство Восточной Литературы, 1958, 160 с.

11. Костюхин Е.А. Александр Македонский в литературной и фольклорной традиции. Москва: Главная редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1972, 193 с.

12. Потанин Г. Восточные мотивы в средневековом Европейском эпосе. Москва: Издание географического отделения Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии, 1899, 893 с.

13. Троцевич А.Ф. О чем рассказывают старинные Корейские предания // Чудесная жемчужина. Рассказы о необычном. Корейские предания легенды и сказки / перевод с корейского А.Ф.Троцевич, Л.Р.Концевича, М.И.Никитиной, Ю. В. Болтач, М.Н.Пака, А. В. Соловьева, В. М. Тихонова, Д. Д. Елисеева. СПб.: Гиперион, 2014, с. 1-10

14. Троцевич А.Ф. Сюжет «царь с ослиными ушами» в корейской литературе // Петербургское востоковедение. Выпуск 7. СПб.: Центр «Петербургское Востоковедение», 1995, с. 279

15. Феи с алмазных гор. Корейские народные сказки / составление и вступительная статья В.Пака. М.: Худож. лит., 1991, 394 с.

İngilis dilinda

16. Choi Inhale. A Type Index of Korean Folktales. Seoul: Myongi University, 1979, p. 329

Alman dilinda

17. Benfey T. Panchatantra: fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen, und Erzählungen / aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen. Leipzig: F.A.Brockhaus, 1859, 552 p.

Xorvat dilinda

18. Boskovic-Stulli M. Narodna predaja o vladarevoj tajni. Zagreb: Institut za narodnu umjeetnost, 1967, 346 str.